

Förhållandet mellan principerna om partsautonomi och åberopsskyldighet i skiljetvister

LARS HEUMAN*

1. Principen om partsautonomi och kravet på att rättsfakta åberopas för att kunna läggas till grund för en dom

När flera olika principer är tillämpliga i en viss kontext kan principerna leda till motsägelsefulla resultat. Någon gång kan det finnas ett klart och starkt stöd för att den ena principen har företräde men ofta är denna hierarkiska fråga svårbedömd.¹ Ibland kan en av principerna vara försedd med ett explicit undantagsvillkor t.ex. uttryckt som ett hinder.

Principen om partsautonomi är en av de viktigaste skiljerättsliga grundsatserna. I LSF § 21 anges att skiljemännen ska handlägga tvisten opartiskt, ändamålsenligt och snabbt. Vidare sägs att *skiljemännen därvid ska följa vad parterna har bestämt, om det inte finns något hinder mot det*. Regeln om parternas bestämmanderätt (partsautonomi) har i LSF upptagits under rubriken ”förfarandet”. Det visar att bestämmanderätten avser processuella frågor.

Principen om partsautonomi har emellertid en mer generell räckvidd och kan gälla tvistens civilrättsliga frågor. Som exempel på civilrättsliga partsreglerade frågor kan nämnas att parterna före eller efter påkallelsen ingått ett avtal om en förlängning av den frist som gäller för svarandens prestationsskyldighet. Om parterna träffat ett sådant muntligt eller skriftligt tilläggsavtal före tvistens uppkomst kan inte en part riva upp avtalet. Principen om avtals-

* Professor emeritus i processrätt vid Stockholms universitet och forskare vid Stockholm Centre for Commercial Law (SCCL) vid Stockholms universitet. Artikeln har tidigare publicerats i *Juridisk Tidskrift* 2024–25 nr 4.

¹ Heuman, Metoder för rättstillämpning och lagtolkning, *Jure* 2018, s. 124, 186 ff. och 193 ff.

bundenhet innebär att två parter är bundna av de avtal som de slutit. En parts ensidiga civilrättsliga rättshandling som bygger på löftesprincipen kan inte återtas av parten, men väl med stöd av ett återtagandebrev som ingåtts av parten och den mot vilken den ensidiga rättshandlingen varit riktad.² En part kan således inte genom en ensidig förklaring göra ett avtal verkningslöst. Inte heller kan en skiljenämnd utan lagstöd annullera ett avtal.

Antag att två parter ingått ett avtal med en skiljeklausul och att en av parterna påkallat skiljeförfarande med stöd av denna klausul. Principen om partsautonomi garanterar inte att tvistefrågor rörande ett civilrättsligt tilläggsavtal kan prövas i skiljetvisten. Tilläggsavtalet får ingen civilrättslig och processuell verkan i skiljeförfarandet om tilläggsavtalet utgör ett rättsfaktum som omfattas av åberopsskyldighet och ingen part åberopar tilläggsavtalet i skiljetvisten.³ Ett undantag gäller. Utan särskilt åberopande av ett tilläggsavtals bevisverkan behåller detta avtal denna bevisverkan vid bedömningen av andra åberopade materiella rättsfakta än tilläggsavtalet. Avser ett tilläggsavtal en överenskommelse om något annat än ett rättsfaktum föreligger inte något åberopsskyldighet och ett i tvisten infört tilläggsavtal har bevisverkan i skiljetvisten.

Man frågar sig vilka typer av tilläggsavtal som omfattas av åberopsskyldighet och vilka avtal som inte kräver åberopanden i skiljetvisten för att de ska få rättsverkan. Denna fråga blir av särskilt intresse då parterna fört förhandlingar strax före eller efter skiljetvistens början i syfte att kunna träffa en förlikning med ett innehåll som avviker från vad som följer av det ursprungliga kontraktet. Den fortsatta analysen utgår från att detta kontrakt innehåller en standardskiljeklausul och att den ska gälla också för senare tillkomna civilrättsliga tilläggsavtal. En skiljenämnd är enligt påståendedoktrinen behörig att pröva en parts uppgifter om tilläggsavtalets påstådda fakta utan att det ställs krav på att dessa fakta styrks.⁴ Vid den materiella prövning som ska äga rum efter behörighetsprövningen, krävs det däremot ofta att en part bevisar förekomsten av faktiska omständigheter som är till fördel för parten.

Under förlikningsförhandlingarna kan en part ha godtagit andra partens krav om en förlängd eller förkortad frist för en civilrättslig prestationsskyldighet eller för en förbättrad varukvalitet eller för en prisändring. Ett avtal

² NJA 2006 s. 120, s. 127.

³ Se Hardenberger, Åberopsbördan i dispositiva tvistemål, *Norstedts Juridik* 2023, s. 485 ff. om *Ränteskruven* NJA 2005 s. 142, NJA 1999 s. 71, NJA 2011 s. 399 och *Orrögåvan* NJA 2021 s. 709.

⁴ NJA 2008 s. 406, 416 f.

under förlikningsförhandlingarna kan också ligga vid sidan av de civilrättsliga frågorna. En part kan godta andra partens krav att den avtalade tidplanen för förfarandet ska ändras genom en ny överenskommelse så att den andra parten ska få rätt att föra in ny bevisning av betydelse för ett rättsfaktum. Om parterna ingår ett sådant processuellt tilläggsavtal kan det ibland vara formulerat så att det behåller sin verkan om förlikningsförhandlingarna misslyckas. Ett tilläggsavtals närmare innehåll kan vara svårt att leda i bevis om parterna endast fört muntliga förhandlingar. Skriftlig dokumentation kan vara bristfällig t.ex. om endast en part gjort anteckningar eller en ljudupptagning. *Alla civilrättsliga överenskommelser som medför direkta ekonomiska fördelar eller nackdelar kan utgöra rättsfakta som omfattas av åberopsskyldighet.*

2. Faktiska omständigheter som är ostridiga

Inför prövningen av en tvist kan skiljemännen och parterna ha intresse av att det klarläggs att vissa fakta är ostridiga.⁵ I den mån fakta är ostridiga behöver ingen bevisning föras om de faktiska förhållandena. Om svarenden t.ex. vitsordat det belopp käranden yrkat får inte nämnden i strid mot parternas gemensamma och tydliga uppfattning döma ut ett lägre belopp. En sådan rättsstridig dom kan upphävas av en domstol med stöd av klanderregeln om uppdragsöverskridande.⁶ Om skiljemännen bedömt och ogillat två av kärandens åberopade grunder och bifallit kärandens talan på en icke åberopad grund föreligger uppdragsöverskridande. I tvister mellan svenska parter får skiljemännen inte grunda sin dom på ett icke åberopat rättsfaktum.

Som tidigare sagts får införda och omnämnda bevisfakta beaktas och läggas till grund för en dom även om dessa fakta inte åberopats.

En klandertvist rörde verkan av att motparter underlåtit att göra en invändning. Tvisten rörde frågan om ränta skulle utgå på ett reversbelopp. Parten hade i skrifter till skiljemannen hävdat att en avliden kvinna disponerade över reversen från tiden före arvskifte. Hovrätten uttalade i klander-målet att det inte framgick att skiljemannen fått besked av motparterna om att de godtog andra partens påstående. Hovrätten fann att det inte framgick av handlingarna att motparterna gjort någon invändning. Hovrätten ansåg att det *endast kunde utläsas av handlingarna att motparterna inte gjorde någon*

⁵ Jfr härtill vad Gentele anfört om verkningarna av ostridiga handlingar (med ostridigt innehåll) JT 2017–18 s. 582.

⁶ Heuman, Skiljemannarätt, Norstedts Juridik 1999 s. 618 och Lindskog, Skiljeförfarande, Tredje upplagan, s. 939 not 3705.

invändning. Hovrätten slog fast att skiljemannen förfarit felaktigt genom att för egen del ifrågasätta partens påstående.⁷

Ostridighet i en skiljetvists civilrättsliga delar kan skapas på ett annat sätt än genom en parts processhandling (erkännande eller vitsordande). Det kan framgå av parternas inlagor och nämndens protokoll att parterna förklarat sig vara eniga om vissa fakta. Dessa faktiska omständigheter kan någon gång utgöra ett ostridigt rättsfaktum som ger en part rätt till en kontraktuell påföljd. Man kan fråga sig om det utöver avtalsstöd krävs att parten åberopar dessa avtalsfakta till stöd för en rättsföljd. Om parterna uttryckligen och skriftligen träffat ett avtal om ostridiga fakta kan man tycka att avtalet enligt grundsatsen om partsautonomi också ska läggas till grund för domen även om en potentiellt berättigad part inte gjort något åberopande. För en bifallande dom kan emellertid partsavtalet vara otillräckligt, t.ex. när de ostridiga faktiska omständigheterna ger upphov till en viktig rättsfråga. Det ställs här krav på att båda parter ska få tillfälle att utveckla sin talan och föra fram rättslig argumentation och ytterligare bevisfakta rörande de ostridiga förhållandena. Den kontradiktoriska principen ska upprätthållas och den kan inte sättas ur kraft genom att en part påstår att principen om partsautonomi är exklusivt tillämpligt.⁸ *Det krävs också att envar part fullgör sin åberopsskyldighet genom en ensidig processuell rättshandling.* Därefter ska den kontradiktoriska principen upprätthållas för alla åberopade rättsfakta, men inte för andra icke åberopade rättsfakta.

3. En entreprenadrättslig skiljedom upphävd av hovrätten därför att nämnden grundat sin dom på ett inte åberopat avtal om tidpunkten för färdigställande av entreprenaden

En entreprenör väckte klandertalan mot beställaren och påstod att det förelåg tre klandergrunder.⁹ Här är endast den första av intresse. Skiljetvisten hade bl.a. sin grund i att beställaren kvittningsvis på kontraktsrättslig grund yrkat förseningsvite för en period om tio veckor. Frågan om tidpunkten då entreprenaden skulle vara slutförd är inte så enkel att man kan hänföra sig till

⁷ RH 1991:70.

⁸ Vid tillämpning av den kontradiktoriska principen ska den ges fullt genomslag och parternas rätt att yttra sig ska inte vara begränsad till något slags halvmesyr. NJA 2019 s. 382 p. 23 och 26.

⁹ Svea hovrätt, Dom 2023-02-23, Mål nr T 9246-21.

en enda klausul i det ursprungliga kontraktet som byggde på ABT 06. Flera olika avtalsregler var av relevans och därtill kommer påstådda ändringar som gjorts genom partsöverenskommelser. Parterna hyste olika uppfattningar om kontraktets avtalsinnehåll och avtalstextens verkningar. Vid en analys måste skillnad göras mellan dessa olika grunder och sammanblandningar måste undvikas. Ett påstått tilläggsavtal kan kräva flera olika åberopanden för att avtalets rättsföljd ska inträda. En part kan behöva åberopa avtalsgrundade rättsfakta som kan bestå i aktivt handlande eller passivitet.¹⁰ Vidare kan olika tilläggsavtal fordra att avtalsinnehållsgrundade rättsfakta åberopas.¹¹

Skiljetvisten rörde den materiella frågan när entreprenaden skulle vara färdig. Tre tidpunkter var aktuella nämligen 16 oktober, 28 oktober och 29 november. Samtliga tidpunkter avsåg år 2019. Tvisten rörde inte frågan om det förelåg giltiga skiljeavtal som avsåg tidsöverenskommelser. Det gjordes inte någon invändning om att det saknades giltiga skiljeavtal rörande tidsöverenskommelserna. Man får sålunda utgå från att parterna förutsatte att skiljeklausulen i standardavtalet täckte tidstilläggsavtalen. Parternas gemensamma förutsättning utgör en tillämpning av partsautonomins princip.

Hovrätten konstaterade att *en överenskommelse om en ny färdigställandetid utgör ett rättsfaktum som måste åberopas av part för att kunna beaktas*.¹² Om två alternativa tidsavtal är fullt plausibla enligt en part ska denne åberopa de båda tidsöverenskommelserna. Det krävs separata åberopanden för varje tidsöverenskommelse. Hovrätten ansåg att frågan var om beställaren till grund för sin kvittningsinvändning åberopat att parterna var överens om att entreprenaden skulle vara färdigställd den 28 oktober 2019.

Nämnden sakprövade frågan om parterna ingått ett avtal om tiden för färdigställande. Nämndens sakprövning kom till uttryck genom uttalandet att det inte fanns tillräckligt stöd för att färdigställandetiden skulle vara 28 november 2019. Nämnden uttalade att *det i stället var nämndens bedömning att parterna var överens om att den 28 oktober var den nya färdigställandetiden*. Nämnden tillade att det var detta datum som framgick av anteckningarna från kontraktspartsmötet och att det var tidigast från detta datum som vite kunde utgå. Nämnden gjorde *inte något uttalande om att beställaren åberopat att parterna träffat avtal om att färdigställandetiden skulle vara den 28 oktober*.¹³

¹⁰ Hästad, Festskrift till Göran Millqvist, s. 107 och Hardenberger, a.a. s. 474.

¹¹ Heuman, JT 2024–25 s. 724 ff.

¹² Domen s. 25.

¹³ Domen s. 25.

Vad beträffar den processuella frågan om uppdragsöverskridande konstaterade hovrätten att beställaren till grund för sin kvittningsinvändning åberopat att entreprenaden skulle vara färdig den 16 oktober 2019.¹⁴ Detta konstaterande berördes inte senare i domen och vållade inga problem. Beställaren hade emellertid i en inlaga anfört att entreprenören i augusti meddelat att bolaget kunde vara färdigt till den 28 oktober 2019. Hovrätten ansåg att detta inte innebar att beställaren till grund för sin talan åberopat att parterna hade kommit överens om en ny tid för färdigställande. Hovrätten uttalade att det *stod klart att beställaren i skiljeförfarandet inte åberopat att parterna träffat en överenskommelse om att entreprenaden skulle vara färdigställd den 28 oktober 2019*. Att nämnden funnit stöd i den av entreprenören åberopade bevisning för att en sådan överenskommelse träffats medförde enligt hovrätten inte att nämnden hade rätt att grunda domen på denna omständighet.¹⁵

Man kan anse att det förelåg fyra skäl för att beställaren inte åberopat något avtal om att ny tid för färdigställande skulle vara den 28 oktober 2019.

För det första hade *beställaren inte på ett klart och otvetydigt sätt gett uttryck för att denne åberopat att färdigställandetidpunkten var 28 oktober 2019*. För att åberopsskyldigheten ska vara fullgjord är det inte tillräckligt att skiljenämnden nämner eller hänvisar till ett visst förhållande.¹⁶

För det andra kan man anse att *åberopandet inte gjordes av rätt part*, dvs. av beställaren när denne hänvisade till vad entreprenören sagt om färdigställande den 28 oktober.¹⁷ Ett åberopande ska framställas av rätt part. Det ska göras av den som är åberopsskyldig. Ett åberopande är sålunda inte verksamt om det gjorts av motparten eller tredjeman. I detta fall hänvisade beställaren till vad entreprenören sagt om sin möjlighet att bli färdig till den 28 oktober 2019. Beställarens åberopande ska göras av beställaren för att vara verksamt och inte av motparten.

För det tredje gjorde beställaren inte något åberopande om ny färdigställandetidpunkt genom att förklara att entreprenörsbolaget meddelat att det *kunde vara färdigt* till den 28 oktober. Detta är inte något tilläggsavtalspåstående utan ett möjlighetspåstående om vad entreprenören kunde åstadkomma. Partsuttalandet om att bolaget kunde vara färdigt den 28 oktober utgör inte något utfästelsen att entreprenören skulle vara färdig denna dag och det rör sig inte om ett tidsavtal mellan de båda parterna.

¹⁴ Domen s. 26.

¹⁵ Domen s. 25 f.

¹⁶ *Abbes bygg* NJA 2019 s. 802 p. 13 och Hardenberger, s. 220 och 299 ff.

¹⁷ Hardenberger, s. 220.

För det fjärde har det betydelse att *en parts faktapåstående inte svarar fullt ut mot den tillämpliga regelns abstrakta rättsfaktum*. De påstådda faktiska omständigheterna är därmed inte rättsgrundade och därmed har parten inte åberopat något rättsfaktum. Tanken kan belysas med ett exempel då en svarande i en betalningstvist bestridit kärandens yrkande under åberopande av att han gjort sitt bästa men pengarna kommit på avvägar. Svarandens påstående innefattar då inte något åberopande att skulden betalats.¹⁸ Om ett åberopande rätteligen ska avse ett avtal kan detta inte anges av den åberopsskyldige genom en beskrivning av en ensidig rättshandling. Det räcker inte att den åberopsskyldige beskriver en uppkommen bundenhet om färdigställandetidpunkten på sådant sätt att denne ensam åstadkommit den bundenhet som endast kan skapas gemensamt av två personer i deras egenskap av avtalsparter.

Hovrättens dom berör inte en tänkbar klandergrund som skulle bestå i att *principen om partautonomi åsidosatts*. Denna potentiella klandergrund skulle ha bestått i nämndens underlåtenhet att ta hänsyn till fakta som parterna varit överens om. Nämnden gjorde ett uttalande om partsautonomi, dvs. om faktiska förhållanden som parterna var eniga om enligt nämnden. Skiljemännens uttalande tog sikte på fakta som rörde färdigställandetidpunkten och som ”parterna var överens om” och som dokumenterats vid ett kontraktsmöte. Nämnden förklarade att det inte förelåg tillräckligt stöd för att färdigställandetiden skulle vara den 28 november. Nämnden gjorde i stället bedömningen att ”parterna var överens om” att den 28 oktober var den nya färdigställandetiden, något som ansågs framgå av kontraktsmötesanteckningar. De två sista meningarna innebär att parterna inte var överens om färdigställandetidpunkten. I ett hypotetiskt klander mål skulle hovrätten inte haft möjlighet att häva domen av det skälet att nämnden skulle ha nonchalerat parternas gemensamma uppfattning på sätt principen om partsautonomi förbjuder. Det fanns inte några sådana gemensamma uppfattningar i reciten och övriga skriftliga handlingarna.

Anta att hovrätten ansett att nämnden gjort en felbedömning av vad parterna varit överens om vad gäller färdigställandetiden. Nämndens bedömning utgör då ett materiellt fel som inte utgör någon klandergrund.

¹⁸ Se härtill Heuman, Specialprocess, Åttonde upplagan, Norstedts Juridik 2020, s. 72.

